

TILKNYTNING OG UDVIKLINGENS DRIVKRAFT En kritisk diskussion af empirisk spædbørnsforskning

Katrine Zeuthen, Signe Holm Pedersen & Judy Gammelgaard

Den empiriske spædbørnsforskning har betydet en kolossal udvidelse af vores viden om det spæde barns psykologiske funktioner. Fra en psykoanalytisk synsvinkel må det betvivles, om denne forskning har forøget vores viden om det indre psykiske liv og hjulpet til at besvare spørgsmålet om, hvad der igangsætter og driver udviklingen frem. I den første del af artiklen argumenteres for, hvorfor psykoanalysen nødvendigvis må stille sig kritisk over for et videnskabsideal, der hviler på den positivistiske empiriske tradition. Psykoanalysen har som sin genstand ubevidste processer, der ikke kan gøres til genstand for direkte observation. I et efterfølgende afsnit tages der afsæt i det tilknytningsteoretiske projekt, Peter Fonagy og hans medarbejdere har udviklet i et forsøg på at forene psykoanalysen og den empiriske og eksperimentelle undersøgelse af små børn, og det demonstreres konkret, hvilke begrænsninger et sådant projekt har for udforskningen af barnets psykiske virkelighed. Mere specifikt drejer det sig om forskellen mellem på den ene side den klassiske teori om driften som produktiv skaber af ikke blot fantasier, men af betydninger i de intersubjektive relationer. På den anden side tilknytningsteoriene, der har erstattet driftbegrebet med et begreb om intentionalitet. Argumentationen føres videre i en demonstration af, hvordan driftteorien kan udformes og rumme et objektrelationsteoretisk perspektiv, som det er sket i Jean Laplanches genfortolkning af forførelsesteorien, uden at psykoanalysens teori om det ubevidste og driftteorien bliver afskrevet.

Indledning

Nutidig psykoanalytisk baseret spædbørnsforskning har gennem observationer og videnskabelige undersøgelser udvidet vores viden om det spæde barns psykologiske funktioner. I det følgende tager vi to forudsætninger for

Katrine Zeuthen er cand.psych., ph.d., post doc ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Signe Holm Pedersen er cand.psych., ph.d.-stipendiat ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Judy Gammelgaard er dr.phil., lektor ved Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

denne forskning op til kritisk diskussion, og vi ser på betydningen af disse for vores antagelse om, hvad der igangsætter samt motiverer det lille barns udvikling. Den ene forudsætning er den videnskabelige metode, der baserer sig på observation og empiriske fund, og den anden, som hænger tæt sammen hermed, er det centrale begreb om tilknytning som udviklingens motor.

Den aktuelle psykoanalytiske spædbørnsforskning har ønsket at supplere psykoanalysens *rekonstruerede barn* med videnskabelige undersøgelser af *det empiriske barn*. Hensigten har naturligvis været at forsøge at teste og sandsynliggøre de antagelser, psykoanalysen ad mere spekulativ og analytisk vej er nået frem til og indirekte at fremme psykoanalysens videnskabelige standard. Freud var allerede i sine tidlige skrifter opmærksom på fordele og ulemper ved de to metoder, men så med en vis optimisme på en kombination af den empiriske observationsmetode og den analytiske rekonstruktion: »Den direkte observation af børn har den ulempe, at den arbejder med data, der let lader sig misforstå. Psykoanalyse vanskeliggøres af, at den kun kan nå sine data såvel som sine konklusioner gennem en lang omvej. Ved at kombinere de to metoder kan vi opnå en tilfredsstillende grad af sikkerhed gennem deres fund« (Freud 1905, s. 101-2m). Med efterkrigstidens spædbørnsforskning er der skabt mulighed for at teste, om kombinationen af de to forskningsstrategier vitterlig har forøget vores viden og skabt større sikkerhed i vores antagelser.

Inden for den psykoanalytiske tradition har spædbørnsforskningen sine fornemmeste repræsentanter i Daniel Sterns (1985, 1994, 1995) fænomenologisk inspirerede og Peter Fonagy og hans medarbejders (2001, 2002) tilknytningsteoretisk baserede forskning. Gennem omfattende undersøgelser og eksperimenter har de på hver deres måde bidraget med en kolossal forøgelse af vores viden om det spæde barns psykologiske funktioner. Samtidig er der blevet stillet et alvorligt spørgsmålstejn ved denne forsknings psykoanalytiske relevans (Laplanche, 1987, Wolff, 1996, Green, 2000, Gammelgaard, 2006).

Freuds optimistiske syn på en heldig kombination af observation og analyse har været udsat for en hård prøve, kan man sige, med den nye spædbørnsforskning.

Psykoanalysen var fra sin begyndelse en videnskab om subjektet; men det ubevidste subjekt vel at mærke og altså hverken det fænomenologisk tilgængelige subjekt (Stern) eller det reflektive selvbevidste jeg (Fonagy). Spørgsmålet om det ubevidste subjekt kan, som filosofen Hyldgaard (2000) har udtrykt det, ikke objektiveres og undslipper derfor den empiriske videnskabs diskurs.

Psykoanalytikeren Ronald Britton (2003) har som en konsekvens af dette foreslået at tale om erfaringsbaseret frem for evidensbaseret forskning og hermed understreget vigtigheden af erfaring frem for erkendelse. Psykoanalysen er af den grund ikke anti-videnskabelig, men anti-scientistisk og anti-objektivistisk, som den franske psykoanalytiker André Green (2000, 2005)

har hævdet i flere af sine skrifter. Green (2000) har også argumenteret for, at forsøget på at øge psykoanalysens videnskabelighed ved at kombinere observationer af det virkelige barn med psykoanalytisk teori, resulterer i en form for science fiction, som i grunden er mere spekulativ end den forskning, der finder sted i den analytiske situation. Et eksempel er Fonagy-gruppens (1996a, b, 2002) teori om det lille barns to oplevelsesmåder, betegnet som henholdsvis ækvivalensmodus (hvor indre forestillinger opleves som værende en eksakt afspejling af virkeligheden) og forestillingsmodus (hvor det indre opleves og opfattes som nærmest ikke forbundet med noget »virkeligt« i den ydre verden). Medens tesen om disse to oplevelsesmåder søges retfærdiggjort gennem en række videnskabelige undersøgelser og eksperimenter, gives der ingen forklaring på, hvorledes disse oplevelsesmåder *integreres* ej heller på, hvordan denne påståede integration overhovedet skal forstås. Integrationen forbliver med andre ord en fiktion.

Vi har, som det fremgår, valgt en polemisk tone, for at trække forskellene op mellem på den ene side den klassiske teori, Freud skabte, og som især de franske analytikere har været forpligtede på at videreudvikle, og på den anden side de analytikere, der som Daniel Stern og Peter Fonagy og hans medarbejdere har valgt at nærme psykoanalysen til den akademiske psykologi og insistere på observation og eksperimentelle undersøgelser.

I det følgende vil vi se nærmere på forskellen mellem den observerende og den analytiske metode, og på forskellen mellem på den ene side en teori om udvikling, der som udgangspunkt har et begreb om tilknytning, og på den anden side en teori, der ser udvikling som motiveret af et indre pres i form af en drift, der producerer fantasier.

1.1. Om observation versus analyse

På en konference i London i 1997, som havde overskriften *Klinisk og observerende psykoanalytisk forskning*, blev spørgsmålet om den psykoanalytiske værdi af spædbørnsforskning diskuteret heftigt af de to kombattanter André Green og Daniel Stern. Vi har trukket nogle synspunkter frem fra diskussionen, som tydeliggør, hvorfor den empiriske spædbørnsforskning må forblive *steril*, som Green (2000) udtrykker det, når det drejer sig om at bidrage til teorien om det ubevidste subjekt.

Som Steiner (2000) har fremhævet, afspejler diskussionen mellem Green og Stern to forskellige psykoanalytiske kulturer og to forskellige måder at arbejde med og fortolke psykoanalysen på. Stern og de øvrige psykoanalytiske spædbørnsforskere Fonagy, Emde m.fl. taler ud fra en anglo-amerikansk empirisk forskningstradition og står i stor gæld til Anna Freud og den ego-psykologiske skole. Green har sit udgangspunkt i kontinentalfilosofi og psykoanalyse. Han har sammen med Lacan, Laplanche og andre franske analytikere været en kompromisløs fortalere for de klassiske metapsykolo-

giske synspunkter og står for den opfattelse, at psykoanalytisk forskning må tage sit udgangspunkt i den analytiske relation. Her observeres ikke primært. Det psykoanalytiske arrangement er indrettet således, at det fremmer en lyttende position ved at begrænse mængden af sanseindtryk og undgå en fokuseret opmærksomhed. Den direkte øjenkontakt er blevet erstattet af en opmærksomhed mod den indre psykiske verden billedliggjort i Freuds (1912) oxymoron om *den jævnt svævende opmærksomhed*. Den Klein-inspirerede britiske analytiker Wilfred Bion (1967, 1992) har indrammet sin forståelse af den analytiske lytteproces med termen *reverie*. Begge begreber henviser til en delvis opløsning af den normale vågne bevidstheds logiske og rationelle tænkemåde for at give plads til frie indfald og en ufokuseret lytten. En observerende holdning, der tilstræber at aflæse for eksempel en bestemt affekt eller skjult betydning bag analysandens ansigtsudtryk, kan have en direkte hæmmende virkning på den jævnt svævende opmærksomhed. Det er alene gennem sidstnævnte holdning, vi får mulighed for at lytte til analysandens ubevidste fantasier og fange de forskellige niveauer i den psykiske funktionsmåde fra de primære til de sekundære processer, som er utilgængelige for enhver form for observation, uanset hvor sofistikeret denne kan være (Botella & Botella 2005). Den amerikanske psykoanalytiker Thomas Ogden (1994) har brugt betegnelsen *det analytiske tredje* for at understrege, at genstanden for vores lytteproces er et produkt af to subjekters frembringelse af noget tredje. Og Winnicott (1957), som har anerkendt spædbørnsobservation og været en ivrig iagttager af små børns leg, har også hævdet, at direkte observationer aldrig kan stå alene, fordi de simpelthen ikke er i stand til at konstruere en psykologi om det spæde barn.

Det ubevidste kan for at sige det kort ikke observeres. Det fremstår som pludselige udbrud, overraskelser og ved fremtrædelsesformer, som det per definition ikke er muligt at anticipere. Derfor har vi ingen anden mulighed end at slutte baglæns så at sige fra vores tolkninger til årsagen, som aldrig er en ensrettet opadgående kausalitet, men et netværk af kausalitet, der går begge veje. Dette er den analytiske metode, Freud valgte, og som Lear (1990) har sammenlignet med klassisk geometri, hvor der sluttes fra konklusionen tilbage til det, som må være præmisserne for denne. Dette har efter hans mening gjort Freud til en *spekulativ metafysiker* frem for en observatør af objektet. Ud fra samme ræsonnement kan argumenteres for, at de vigtigste nybrud inden for psykoanalysen er skabt af analytikere som Melanie Klein og hendes efterfølgere Wilfred Bion og Herbert Rosenfeld, Donald Winnicott og de franske Jacques Lacan-inspirerede psykoanalytikere, som alle har tilladt sig at arbejde efter en metode, der i mange kredse ikke anerkendes som videnskabelig.

1.2. Nachträglichkeit

Det decentrerede subjekts flygtige, forsvindende og forbigående karakter kan vi som sagt kun forsøge at fange med en tolkning, hvis sandhedskarakter vi derfor altid vil være henvist til at slutte os til efterfølgende (Varela & Cohen 2006). Dette er grunden til, at Green og med ham Laplanche, som vi skal vende tilbage til, har fremhævet begrebet *Nachträglichkeit*. Med dette begreb har psykoanalysen peget på, at psykisk udvikling foregår i et ikke-lineært forløb og på, at der i det psykiske liv findes en form for kausalitet, der vender op og ned på det begreb, vi er fortrolige med fra fysikken. I det psykiske liv står vi tværtimod over for det paradoksale fænomen, at årsag og virkning ikke følger hinanden, men er samtidige, og at dette synes at være konstituerende for psyken. Det betyder, at nuet mister sin psykologiske betydning, uanset om det er nuet som perspektiv for observation af det spæde barn, eller det er nuet indfanget i den analytiske situation. Fænomener set i nuets perspektiv mister deres udviklingspsykologiske og kliniske relevans, fordi disse fænomener først bliver psykisk virksomme *post factum*. Vi er følgelig henvist til at rekonstruere disse fænomener med alle de komplikationer, dette indebærer.

Begrebet *Nachträglichkeit* er blevet vendt og drejet, efter at de franske psykoanalytikere har genfortolket Freuds brug af det. For at kunne indpasses i et udviklingsbegreb, der er progredierende og har pilens retning, har det gennemgået en *elasticering*, som Sandler (1983) rammende har kaldt det. I Sterns (2004 s. 154-55) brug af det ses et tydeligt eksempel på en sådan udvidelse af begrebet, der har gjort det tjeneligt for en udviklingstanke, der følger kontinuitetsprincippet. Stern har således forsøgt at passe begrebet ind i sit eget begreb om *det nuværende øjeblik* og udlagt det klassiske begreb som en sproglig omskrivning af en tidligere oplevelse, og ser hermed helt bort fra den omvendte kausalitet, som Freud (1895,1918) har demonstreret i sin brug af begrebet.

Steiner (2000) peger på en interessant udvidelse af begrebet *Nachträglichkeit* i angelsaksisk psykoanalyse efter Freud, som viser, hvor vanskelig det har været for både tilhængere af Anna Freud og Melanie Klein at tilpasse det tids- og kausalitetsbegreb, der ligger i Freuds begreb, til deres respektive udviklingspsykologiske teorier. Begrebet *genetisk kontinuitet* blev brugt i begge lejre og angiver, som Brierly har bemærket, den velkendte lov om psykisk determinisme i en moderne iklædning (Steiner *ibid.*). Mon ikke denne idé om genetisk kontinuitet stadig spøger i angelsaksisk psykoanalyse, således at vi med Brierlys ord kan sige, at det aktuelt populære forskningsfelt: *Developmental psychopathology* er en moderne iklædning af en tankefigur, der har eksisteret i britisk psykoanalyse lige siden kontroversen mellem de to store psykoanalytiske skoler, som trods store uenigheder kunne enes om denne kontinuitetstanke.

Med ideen om udviklingens omvendte kausalitet følger andre forhold, som har betydning for spørgsmålet om analyse og rekonstruktion versus observation. Det er især Laplanche, der med sin teori om den generaliserede forførelse og sit forslag til at oversætte *Nachträglichkeit* med *afterwardness* (1999), har peget på driftens mellemkomst som det, der er ansvarlig for, at tid og kausalitet må tænkes anderledes, end vi er vant til. Vi skal vende tilbage til Laplanche og her blot nævne, at for Laplanche såvel som for Green er driftsbegrebet og begrebet om det ubevidste et *sine qua non* for psykoanalytisk teori. Som allerede Freud pegede på, må vi se psykisk udvikling under et diakront tidsperspektiv. Jegets og jeget for sent, hvilket dybest sent bærer ansvaret for, at vi gennem hele livet kæmper med at forstå virkningerne af noget, der er indskrevet i vores psyke, længe før vi havde mulighed for at give det mening. Psyken er hermed sat på arbejde, et arbejde, der består i en vedvarende oversættelse af indtryk skabt tidligt i livet – indtryk som først efterfølgende kan fravristes deres gådefulde betydning.

Vi kan, som Green anfører, aflæse betydningen af det psykoanalytiske begreb om udvikling gennem de mange psykoanalytiske termer, der har præfikset 're' som i repræsentation, retrospektiv, rekonstruktion. Vi forstår først, hvordan psyken arbejder, når vi studerer genkomsten af fænomener, efter at de har været forsvundet og nu dukker op i en form, der er forskellig fra den måde, de først viste sig på. Drømmearbejdet er eksemplarisk i denne henseende. I drømmen underkastes det indre livs forestillinger og fantasier de psykiske primærprocesser. I vores forsøg på at tyde den manifesterede drøm må vi slutte baglæns og inddrage drømmearbejdets arkaiske funktionsmåde for at kunne forstå psykiske frembringelser, der under det ubevidstes logik har deres helt egen form. De franske analytikere César og Sára Botella (2005) har kaldt denne kognitive funktionsmåde for *psykisk figurabilitet*. Selv om ordet er en neologisme, skal det dække det tyske ord *Darstellen*, som Freud brugte for at udtrykke drømmearbejdets plasticitet og evne til at frembringe en et visuelt billede, der under drømmen opleves med virkeligheds karakter.

1.3. Psykisk realitet og repræsentation

Dette fører os frem til et andet af de klassiske begreber, begrebet psykisk realitet, som ligesom begrebet *Nachträglichkeit* har gennemgået en udvidelse eller elasticering. I den moderne spædbørnsforskning er begrebet blevet defineret som *imaginative reality* og defineret som »det, der er meningsfulde subjektive oplevelser...« (Emde 1997, s. 126), mens Fonagy et al. (Fonagy & Target 1996a, b) har erstattet psykisk realitet med psykisk ækivalens, en oplevelsesmåde hos det lille barn, hvor der ikke skelnes mellem ydre og indre virkelighed. For Freud derimod refererer ordet utvetydigt

til det ubevidste. Det er i det ubevidste, vi finder den vedholdenhed, den ugendrivelighed, der har været vejledende for, at Freud valgte at bruge netop begrebet virkelighed. Både i *Drømmetydning* og i artiklen *Et barn bliver slået*, viser Freud (1900, 1919), at begrebet psykisk realitet ikke skal forstås som det, der har subjektiv værdi for os, men som en ubevidst fantasi skabt i mødet mellem en iagttagelse fra det virkelige liv og denne iagttagelses transformation i det indre med seksualdriften som mellemkomst, således at et ønske og en tilfredsstillelse føjes ind i fantasien, og giver den dens særlige udformning.

Ideen om psykisk figurabilitet har nær tilknytning til ideen om psykisk realitet. For at gribe og udtrykke det, der ikke er repræsenteret psykisk, må analytikeren foretage en formel regression og betjene sig af den ikke-differentierede oplevelsesmåde, vi alle gør brug af i vores drømmearbejde. Fordi analytikeren besidder en større plasticitet i sin evne til *regression i jegets tjeneste* for at bruge Ernst Kris (1952) klassiske term, kan han frembringe metaforer og andre billedlige fremstillinger, der hjælper barnet eller den voksne til en førbevidst artikulering af det, der ikke tidligere har kunnet finde et formmæssigt udtryk eller repræsenteres psykisk.

Begrebet psykisk repræsentation er et andet begreb, som er undergået en semantisk glidning fra den betydning, vi kan læse ind i de klassiske skrifter. Ordet repræsentation er et kernebegreb i al psykoanalytisk teori, der viser hen til det indre livs forestillingsverden. Det er imidlertid afgørende, om vi forstår repræsentation som en formidling til det indre af erfaringer gjort i den ydre verdens relationelle liv, eller om vi forstår psykisk repræsentation som driftens repræsentation i det psykiske. Den første forståelse er gennemgående fra objektrelationsteorier til tilknytningsteorier. Vi finder den formuleret hos Stern (1985) i begrebet *RIG'er*; internaliserede erfaringer om objektrelationer og i tilknytningsteoriene i form af livslange *tilknytningsmønstre* skabt gennem tidlige interaktionsformer. Begge steder er der tale om iagttagelige interaktioner i de tidlige interpersonelle relationer.

Ganske vist brugte Freud begrebet repræsentation i begge betydninger. Repræsentation kunne således være betegnelsen for den psykiske gentagelse af en ekstern perception, og det er som sådan, begrebet er gledet ind i den brede psykoanalytiske brug af denne term. I en mere strikt metapsykologisk betydning, hvor Freud (1915) bruger ordet *Vorstellungsrepräsentanz*, forudsættes fortrængningen og dermed konstitueringen af det dynamiske ubevidste. Vi kan ikke her fordybe os i dette paradoks, men må begrænse os til at hævde, at vi ikke kan ophæve paradokset uden at afskrive en af de helt centrale nyskabelser i klassisk psykoanalyse, som for alvor gør den uforenelig med et positivistisk empirisk videnskabsparadigme. Formuleret meget enkelt vil vi hævde, at hvis vi skal fastholde en psykoanalytisk teori om det spæde barns indre forestillingsverden, kommer vi ikke uden om den proces, hvormed barnet ud af tilskyndelser, der stammer fra dets eget driftsliv, skaber forestillinger eller psykisk repræsentation som et svar på disse,

der samtidig indeholder sin egen tilfredsstillelse. Det betyder ikke, at vi står med en teori om barnet, som en monade lukket inde i sig selv, og hvor det er umuligt at forklare, hvordan og hvorfor barnet forlader denne position og udvikler sig.

Vi skal i de efterfølgende afsnit vise, hvordan driftteorien kan forenes med den vigtige erkendelse, der er bragt ind i psykoanalysen gennem objektrelationsteorier, og som hævder, at barnet ikke primært er tilskyndet i sin udvikling af ønsket om driftstilfredsstillelse men af et tilknytningsbehov.

2.1. Tilknytning

Det psykoanalytiske begreb om tilknytning præciserer det spæde barns forudsætninger for udvikling og placerer objektets tilstedeværelse helt fra begyndelsen af subjektets ontologi. Freuds (1905) definition af begrebet tilknytning eller *Anlehnung* indfanger, at seksualiteten knytter sig til eller læner sig op ad overlevelsen. Barnet modtager ikke kun næring gennem brystet, men modtager også en stimulering, der giver barnet mulighed for at etablere en forestilling om brystet, og dermed løsrive sig fra det reelle bryst. Barnet motiveres følgelig ikke kun af overlevelsesinstinktet – at få tilfredsstillt sin sult – i sin udvikling. Barnet motiveres eller drives også af at ville forstå betydningen af overlevelsen, sådan som den udspiller sig i relationen. Derfor kan driften siges at være det psykiske mandat for instinktet. Dette syn på det spæde barn implicerer, at barnet i sin udvikling er motiveret af et pres, en drift, der kommer indefra, og som producerer fantasier. Det er med disse fantasier, barnet tillægger relationen til omsorgspersonen en betydning og derved forsøger at skabe sammenhæng mellem et indre og et ydre, der endnu ikke er adskilt. Vi mener ikke, at denne drivkraft i barnets udvikling kan indfanges af empiriske undersøgelser og observationer, og dette uanset hvor minutiøst vi bliver i stand til at undersøge og beskrive det spæde barns psykiske funktioner.

En af tidens 'hotteste' udviklings- og behandlingsteorier er Fonagygruppens mentaliseringsteori (Fonagy et al. 1998). Det centrale begreb *mentalisering* defineres som evnen til at opfatte sig selv og andre som værende motiverede af indre mentale tilstande, og mentalisering anvendes og opfattes som et meningsgivende fokus for behandling af personlighedsforstyrrelser på en række behandlingsinstitutioner i ind- og udland.

Fonagygruppen præsenterer mentaliseringsteorien som blandt andet et forsøg på at sammentænke eller forlige psykoanalyse og tilknytningsteori. Ifølge Fonagy (2006, s. 170 ff.) bygger den årelange strid mellem psykoanalyse og tilknytningsteori i højere grad på misforståelser end på egentlig grundlæggende divergerende syn på det psykiske. Således understreger Fonagy, at tilknytningsteori og psykoanalyse har en del teoretiske konstruktioner og begreber tilfælles. I samklang med den tyske psykoanalytiker

Siegfried Zepf (2006) vil vi imidlertid påpege, at teoretisk viden ikke er indeholdt i et enkelt begreb – men i begrebets sammenhæng med andre begreber. Fonagy begår derfor en fejl, når han mener, at det, at begreber ‘passer sammen’, er ensbetydende med, at teorier, som i dette tilfælde psykoanalyse og tilknytningsteori, også går hånd i hånd.

Det tilknytningsteoretiske udgangspunkt bevirker, at fokus flyttes fra den indre scene til i højere grad at centrere sig om det observerbare – konkret og repræsenteret adfærd. Her spores arven fra Bowlby. Bowlbys mål var at gøre psykoanalysen empirisk verificerbar (Buhl-Nielsen 2006). Dette mål skulle nås ved at bygge psykoanalysen op omkring observerbar adfærd. Bowlby (1969, s. 9) mente således, at videnskabelighed alene kunne baseres på hypoteser, deduktive forudsigelser og test. I tråd med dette forkastede han eksplicit Freuds dynamiske og økonomiske synsvinkel (ibid., s. 14) og opbyggede en model af det psykiske bestående af biologisk baserede adfærdsmæssige kontrolsystemer. Nyere tilknytningsteori ændrer ikke ved Bowlbys basale præmis om, at viden alene opnås gennem observation. Det grundlæggende fokus på de observerbare eller målelige (før) bevidste lag af det psykiske videreføres følgelig af nutidige tilknytningsteoretikere som en grundstamme i tilknytningsteoriens epistemologi (Zepf 2006). Fonagy presser derfor med sit tilknytningsteoretiske projekt en empirisk positivistisk tankegang ned over psykoanalysen, hvorved han overser, at de to teoridannelser på trods af mulig begrebsmæssigt overlap er opbygget af kvalitativt forskellige ‘grundelementer’. Det skal vi forsøge at demonstrere i det følgende.

Freud (1900) beskriver i *Drømmetydning* et spædbarn, der i begyndelsen er lukket om sig selv – en slags lukket organisme eller monade. Det psykiske vækkes imidlertid på et tidspunkt ifølge Freud pga. bydende indre behov. Det lille barn forsøger at imødekomme disse behov ved at forestille sig – det *hallucinerer* det ønskede eller det fraværende. Hos Freud opstår det psykiske altså som en fantasi eller hallucination om noget fraværende. Det psykiske drejer sig om noget, vi *ikke* har – og som vi må forestille os. Hos Fonagy er udgangspunktet derimod – i tråd med Bowlby – det lille barns perception af den *faktiske* ydre verden. Fonagy (2007) pointerer således med udgangspunkt i empiriske undersøgelser, at spædbarnet, modsat Freuds opfattelse, er mere orienteret mod det ydre end mod det indre, og mentaliseringsteorien kan dermed bygges op omkring en antagelse om, at barnet søger udadtil og finder sig selv i moderens spejlinger. Som en konsekvens af antagelsen om, at barnet primært er rettet mod den ydre verden og af det empirisk verificerbare, nedtoner Fonagy betydningen af Freuds driftsbegreb og af det ubevidste (Bateman & Fonagy 2006).

Konkret udtrykkes dette ved, at drift, som årsag til udviklingens rettedhed, i mentaliseringsteorien erstattes af det lettere operationaliserbare begreb om intentionalitet. Denne opfattes som medfødt og indlejres i en intersubjektiv udviklingsproces – barnet er født rettet mod verden, men *bevidstheden* el-

ler forståelsen af sig selv (og den anden) som intentionelt væsen udvikles ved, at barnet oplever sine aktuelle følelsesmæssige processer reflekteret og kategoriseret af omsorgspersonen (Fonagy et al. 2007).

2.2. Udviklingens motor

Mentaliseringsteorien ønsker at være en evidensbaseret teori og forsøger at opbygge og verificere de teoretiske konstruktioner ved hjælp af blandt andet neuropsykologiske fund og spædbarnsforsøg. Den ungarske forsker Gergely (Gergely et al. 2002) har således kunnet påvise, at barnet allerede fra 14-måneders-alderen har en (rudimentær) fornemmelse af et andet menneskes intentionalitet. Dette påviser Gergely et al. i en række spektakulære forsøgsopstillinger, hvor et lille barn præsenteres for en voksen, der med henholdsvis bagbundne og frie hænder skal trykke på en knap, og uanset om hænderne er frie eller ej trykker knappen ned med hovedet. Gergely et al. observerer herefter om det lille barn vælger at trykke en tilsvarende knap ned med hovedet (som den voksne), eller vælger den mere rationelle løsning – nemlig at bruge sine hænder. Resultatet af forsøget er, at forsøgsbørnene ofte imiterer adfærden (altså bruger hovedet til at trykke knappen ned med), når den voksne har frie hænder, mens barnet, når det udsættes for en voksen der med bagbundne hænder bruger sit hoved, ofte vælger selv at bruge hænderne. Ifølge Gergely må det lille barn derfor have en antagelse om, at den bagbundne voksne ville have anvendt sine hænder, hvis de var frie, da det er den letteste og mest logiske måde at trykke en knap ned på. Tilsvarende mener Gergely, at barnet, når det imiterer den voksne, der på trods af frie hænder anvender sit hoved, må antage, at den voksne har en grund til sin adfærd, hvorfor der egentlig ligger en rationel antagelse bag barnets tilsyneladende 'hovedløse' imitation (ibid.). Gergely mener med andre ord at have påvist, at selv helt små børn forsøger at skabe mening i andres adfærd ved at forstå den ud fra en bagvedliggende rationalitet og (intentionalitet).

Når intentionalitet erstatter drift, betyder det imidlertid noget for vores forståelse af det intersubjektive felt. Driften kommer ifølge Freud (1915) indefra og producerer fantasier, og med disse fantasier tillægger barnet relationen til omsorgspersonen en betydning. Indre (driftsbaserede) processer gør, at der opstår en *forskel* mellem indre og ydre, som det eksempelvis ses i Kleins (1990) beskrivelse af, hvordan billedet af de reelle ydre omsorgspersoner forvrænges og forvrides pga. driftsbaseret fantasien. Mens driften er knyttet til fantasien, primærprocesserne og det ubevidste, er intentionalitet knyttet til bevidstheden og realiteten. *Psykodynamisk Leksikon* (Andkjær Olsen 2002) har slet intet opslag under intentionalitet, formodentlig fordi intentionalitet ikke er relevant for en dynamisk teori, der opererer med en psyke på arbejde – en psyke, der producerer forestillinger, fantasier og heraf resulterende konflikter. *Pædagogisk Psykologisk Ordbog* har derimod

intentionalitet med, og definerer det blandt andet som ».. *det synspunkt, at et handlende menneskes bevidsthed altid er rettet mod et objekt...*« (Hansen et al. 1993). Det intentionelle (og testbare) mentaliseringsteoretiske barn forsøger altså at forstå den andens handlinger ud fra rationelle, realitetsorienterede overvejelser.

Freud (1911) beskriver, hvordan fantasi, modsat andre psykiske processer, undgår at blive underlagt sekundærprocesser og realitetsprincippet, men i stedet bestandigt styres af primærprocesser og lystprincippet. Hos Fonagy et al. underlægges fantasien derimod, ligesom alle andre psykiske processer, gradvist sekundærprocestænkningen, hvorfor fantasi reduceres til blot at være en korrigerende formidling af indre og ydre virkelighed. I den såkaldte forestillingsmodus beskriver Fonagygruppen (Fonagy et al. 2007) netop, hvordan barnet i legen har en skarp adskillelse mellem indre og ydre, og netop derfor kan kaste sig ud i fantasien uden frygt. En vigtig antagelse i mentaliseringsteorien er, som vi tidligere har været inde på, at barnets forestillingsmodus integreres med oplevelsen af psykisk ækvivalens, hvilket i denne sammenhæng betyder, at den indre virkelighed afstemmes med den ydre. Fantasi er derfor ifølge Fonagy i den modne psyke noget, der konstant forholder sig til realiteten (Gammelgaard 2004a). Man kan derfor spørge, om der overhovedet er en kvalitativ forskel i mentaliseringsteorien mellem den ydre eksterne realitet og den indre måde at forholde sig på til denne? Et sådant standpunkt vil imidlertid have konsekvenser for den klassiske teori om psykens henholdsvis primære og sekundære processer og efter vores mening betyde, at teorier, der udelukkende tager afsæt i det empirisk observerbare (som tilknytningsteorien), kommer til at anskue primærprocesserne gennem sekundærprocesserne, hvorved primærprocesser som en kvalitativ anderledes (og nødvendig) forholdemåde forsvinder (Gammelgaard 2006).

Uden et begreb om driften, der 'gør' noget ved perceptionen af den ydre realitet, bliver barnets selv eller subjektivitet en kopi af den ydre realitet. Men ikke nok med det – moderens subjektivitet bliver tilsvarende forfladiget (Pedersen, Zeuthen & Gammelgaard 2006). Moderen er ikke et psykisk væsen med en indre driftsbaseret dynamik, der producerer fantasier og forestillinger, som barnet ikke *kan* forstå, men som det netop derfor forsøger at forstå. Moderen er derimod et intentionelt væsen, der forholder sig (rationelt) og (før)-bevidst til den ydre realitet. Moderen eller omsorgspersonen i mentaliseringsteorien fungerer følgelig ikke som et *specifikt* subjekt i sig selv, men er i stedet en form for blank skærm eller spejl, der kaster barnets følelser tilbage. Hvor barnet hos en teoretiker som Lacan (1973) udvikler sig ved at (forsøge at) forstå den andens subjektivitet og andethed, skal det altså hos Fonagy 'blot' finde *sig selv* i moderen spejlinger.

Når drift erstattes af intentionalitet, kommer interaktionen mellem mor og barn til at minde om et pingpongspil, hvor moderen blot spejler det tilbage, barnet kommer med uden at tilføje noget, som barnet skal forstå og give betydning, blandt andet via fantasien. Set fra en psykoanalytisk vinkel

forsvinder det *intrasubjektive* aspekt ved intersubjektiviteten derfor i mentaliseringsteorien. Intersubjektivitet forstået som andet end et møde mellem to rationelle, intentionelle væsener. Intersubjektivitet som en gåde vi ikke forstår, men som netop derfor holder os fast i en interesse for den anden som andethed.

Det mentaliserings- og tilknytningsteoretiske subjekt er skræddersyet eller konstrueret, så det kan måles og vejes. Imidlertid får den tilknytningsteoretiske mentaliseringsteori et forklaringsproblem i forhold til, hvad det egentlig er, der driver barnet til at udvikle sig. Hvor kommer barnets rettedhed eller intentionalitet fra? Hvori består den subjektivitet eller andethed, som barnet skal forsøge at forstå i omsorgspersonen?

Det forekommer os, at barnet, ifølge Fonagy-gruppen, ikke behøver den anden som selvstændigt subjekt for at udvikle sig. Udvikling reduceres i stedet til at være en iboende biologisk proces, der kun behøver et faciliterende spejl for at udfolde sig. Den britiske mentaliseringsteori indeholder derfor en form for paradoks: teorien centrerer sig om evnen til at forholde sig til den anden som et væsen med et selvstændigt indre psykisk liv, men formår samtidig ikke at begrebsliggøre, *hvordan* denne evne opstår. Sat på spidsen kan man påstå, at Fonagy med mentaliseringsbegrebet introducerer et klinisk anvendeligt og vigtigt begreb, men samtidig opstiller en udviklingsteori med afsæt i et begreb, der ikke kan forklare, hvorledes udvikling foregår. Udvikling bliver, som vi har været inde på, en fiktion.

3.1. Udvikling uden synkroni

Den franske psykoanalytiker Jean Laplanche fastholder den klassiske psykoanalytiske tradition ved at lade drift, fantasi og det ubevidste forblive selve omdrejningspunktet i den psykoanalytiske erkendelse om udvikling (Andkjær Olsen 2002). Ikke desto mindre kalder han sig selv for empirist, idet han er interesseret i den ydre og virkelige verden, som den kendes af barnet. I sin teori beskriver Laplanche (1987), hvordan barnet i sin udvikling skaber og genskaber den ydre verden i sit indre, men i mødet med de voksne, der tager sig af barnet. Laplanche kritiserer både den fænomenologiske og den tilknytningsteoretiske tradition for helt at udelukke begreberne om repræsentation og reference og derved at overse, at barnets møde med og integration af verden altid tager afsæt i repræsentationer, der refererer til det objekt, der varetager barnets overlevelse (Caruth 2002). Omdrejningspunktet i Laplanches (1999) teori er netop den andethed eller fremmedhed, der altid vil være mellem barnet og den voksne qua relationens udviklingsmæssige asymmetri, hvilket bliver drivkraften i barnets udvikling.

Med sit begreb om driften ville Freud konstruere en model over psyken og en teori om det ubevidste. Seksualdriften var det ubevidstes kerne, og begrebet libido refererede til barnets ønske eller begær, med andre ord til

barnets forventning om tilfredsstillelse (Karlsson 2004). Seksualdriften betegnede derved noget andet og mere end seksualiteten og den seksuelle oplevelse, og derfor er der også en vigtig pointe i at fastholde, at Freuds driftsbegreb refererer til det, han kaldte psykoseksualitet (Green 1995). Freuds (1900, 1905) beskrivelse af de psykoseksuelle drifter brød med en konventionel opfattelse af, hvad seksualiteten er, idet han integrerede teorien om den infantile seksualitet i sin metapsykologi. Her beskrev han udviklingens manglende synkroni ved at vise, at individet først forstod betydningen af sin (biologiske) udvikling med tilbagevirkende kraft, idet biologien og den kulturelle betydningsdannelse ikke fulgtes ad i barnets udvikling. Det lille barn havde fantasier om livets store gåder om fødsel, reproduktion og kønsforskel, men forstod først betydningen af fantasierne senere i livet, når barnet var biologisk modent til også at forstå biologiens kultur så at sige.

I spædbarnsforskningens videreudvikling af den psykoanalytiske teori forsvinder seksualitetens infantile karakter (Karlsson 2004), fordi psykoseksualiteten handler om fantasier, psykisk realitet og indre repræsentationer af, hvad relationen til den anden betyder, hvilket ikke kommer umiddelbart til syne. Udviklingens fravær af synkroni bevirker, at den ikke kan observeres. Udvikling udtrykker sig ikke i takt med, at den folder sig ud, fordi udvikling er diakron (Laplanche 1990, 1992a, 1992b; Green 1995, 2000; Caruth 1995, 1996, 2002).

3.2. Drift som drivkraft

I Laplanches (1970, 1987) genskrivning af Freuds teori samler han det lille barns biologiske umodenhed og kulturens betydningsdannelse ved at beskrive, at barnet er driftsmæssigt rettet mod moderen, fordi hun investerer sit begær og sin kærlighed i barnet, bevidst såvel som ubevidst, hvilket barnet mærker uden at forstå. Driftens afsæt er biologien, men driften gives betydning udefra i den kultur, som relationen til først og fremmest moderen tilbyder. Og barnet drives af at ville forstå betydningen af moderens henvendelse, så det fortsat kan indgå meningsfuldt i relationen til hende og knytte sig til hende for at overleve: »Den anden kommer forud for subjektet. På det seksuelle niveau trænger den anden ind i den biologiske verden. Så du behøver ikke at konstruere det, det kommer til dig først, som en gåde« (Caruth 2002, s. 123, egen oversættelse).

Modsat Fonagy-gruppen (Fonagy & Target 1996a, 1996b, 2000, 2003), der i sin mentaliseringsteori bruger tilknytningsbegrebet til at vise, hvordan barnets indre og ydre verden først udvikles og derefter integreres via tilknytningen, viser Laplanche (Laplanche & Pontalis 1964; Laplanche 1997) med sin genopdagelse af Freuds tilknytningsbegreb, at der ikke er en adskillelse mellem den indre og ydre verden i barnets tidlige psyke, fordi barnets indre kommer udefra, i mødet med den anden. Adskillelsen skal skabes i den

udvikling, der finder sted i barnets relation til den voksne. Dette fravær af oprindelig dualitet og derved af realitet har de to franske psykoanalytikere Césair & Sára Botella (2005) formuleret med det rammende paradoks: *Kun indre – også ydre*. Det lille barn kan ikke tage virkeligheden til sig, der er simpelthen for meget af den, og for at barnet med tiden kan genkende den ydre verden eller realiteten som sådan, må det først være i en tilstand af fravær af dualitet: »(...) realitetstestning må indebære det paradoks det er at fralægge sig ansvaret for realiteten« (ibid., s. 90, egen oversættelse). Det er relationens realitet, der er den dominerende i barnets udvikling af realitet.

Laplanche insisterer på, at ikke kun overlevelsesdrifterne/jegdrifterne og sekundærprocesserne er realitetsorienterede, også seksualdrifterne og primærprocessernes udvikling er mærket af realiteten, men at denne realitet mere præcist må formuleres som netop den virkelighed, barnet tilbydes af moderen i sin tilknytning til hende. Med andre ord udvikles både jeget og det ubevidste i samspillet med omgivelserne, i mødet mellem det lille barns umodne biologi og en kultur, der altid allerede er i gang med at fortolke og give betydning. Laplanche (1999) går så langt som til at sige, at det ubevidste kommer udefra, i mødet med den anden, som et indre fremmedlegeme. Indre, fordi det indlejres i individets indre som noget, der tilhører individet selv, fremmedlegeme, fordi det kommer udefra og er uforståeligt i kraft af al den betydning, der følger med den relationalitet, som moderen henvender sig til barnet med.

Med Laplanches definition af objektets tidlige og specifikke tilstedeværelse i subjektets udvikling kan konturerne omkring individets specifikke rettetthed i verden bestemmes allerede her, hvor de oprindeligt kropslige instinkter forskydes til at være drifter gennem moderens tilfredsstillelse af barnets behov. Udviklingens drivkraft kommer udefra, fra den voksne, der fører barnet ind i et voksent univers, der er fuld af betydning uden for barnets rækkevidde. Spædbarnsteoriene overser, at moderens henvendelse til barnet kommer *fra* moderen *til* barnet, og at relationen derfor ikke først og fremmest er gensidig. Barnets tidligste internaliseringer er af en relation, der er mærket af mer-meddelelser og gådefuldhed (Gammelgaard 2004a; Stein 1998), hvilket driver barnet frem i sin udvikling og tilbage i et forsøg på at forstå den.

3.3. Instinkter og drifter

Drifter er et psykisk billede af eller udtryk for noget kropsligt (Freud 1905), og forholdet mellem det psykiske og det kropslige skaber netop en dobbeltthed i begrebet om driften, fordi det opstår fra det biologiske niveau, men manifesterer sig på det psykiske: »Driften manifesterer sig på et psykisk niveau og udgør på samme tid et kontinuerligt indre pres« (Gammelgaard 2004b, s. 124). Driften opstår som en forskydning af biologien, der etab-

lerer mennesket som psyke også. Barnets biologi er for umodent til, at barnet kan overleve på egen hånd, og derfor gives overlevelsen betydning i relationen. Barnet er sultent og skrider efter mad, men det er en specifik voksen, der kommer barnet til undsætning og tilfredsstiller barnets sult på en helt særlig måde, der kendetegner den specifikke relationalitet, barnet fødes ind i. Det biologiske (at overleve) kommer før det kulturelle (at give overlevelsen betydning) i barnets udvikling. Det biologiske er det kulturelles afsæt, fordi den ufuldstændige og uselvstændige biologi ikke kan klare sig uden et mere fuldstændigt og selvstændigt objekt. Så selv om biologien er udgangspunktet for barnets udvikling, er biologien ikke bestemmende for den menneskelige psykes udvikling. Barnets biologiske overlevelse giver ikke mening i sig selv, fordi barnet ikke kan overleve endsiges udvikle sig alene (Laplanche 1987).

Drifter er altså et produkt af relationen: de leverer materialet til dannelsen af den enkeltes person og specifikke identitet og er udsprunget af den helt basale relation, der er mellem barnet og dets omsorgsgivere. Betydningen af drifterne kommer udefra, fra den voksne, der tilfredsstiller barnets behov, og drifterne er derfor et produkt af relationen mellem barnet og den voksne (jf. Andkjær Olsen & Køppe 1981; Køppe & Zeuthen 2006). Begrebet om driften peger på, at seksualiteten ikke *er* sin funktion, at opnå tilfredsstillelse. Seksualiteten eller rettere psykoseksualiteten er en perversion af funktionen. Det psykoseksuelle register beskriver den vej, vi går *gennem* tilfredsstillelsen, for at opnå den, frem for tilfredsstillelsen og derved funktionen i sig selv (Laplanche 1970). Og denne vej brolægges først og fremmest i barnets tidlige relationer til de voksne, barnet er prisgivet for at overleve.

Netop derfor kan driften ikke observeres og beskrives som sådan. Når vi observerer det lille barn ved moderbrystet, ser vi umiddelbart et barn, der spiser, fordi det er sultent. Men det, vi ser, er ikke kun et barn, der suger mælken ud af sin mors bryst. Barnet sutter lystfuldt på brystet, også efter sulten er tilfredsstillet, fordi det deltager i relationen til moderen. Brystet er på en gang bryst, mælk og den mor, der vælger at give sit barn mælk med sit bryst. Og barnet kan ikke skelne mellem mælken og moderen, hvorfor overlevelsen forskydes til at have en betydning, der er bundet til det objekt, der sørger for overlevelsen (Gammelgaard 2004a). Barnet er ikke født med evnen til at skelne – det skal barnet lære af den voksne. Barnet skal lære at skelne mellem tilfredsstillelsen og det, tilfredsstillelsen opnås med, fordi overlevelsen forskydes til at have en psykoseksuel betydning: »appetit er bevaret, suppleret og til en vis grad erstattet i menneskebarnet af kærlighed« (Laplanche 1970, s. 48 I; Stein 1998, s. 599). Man kan også sige, at barnet skal lære at skelne mellem relationen og realiteten.

Begrebet om driften kan fastholde psykoanalysen som en særlig klinisk praksis, der tager afsæt i en metapsykologi om, at udviklingens drivkraft er noget, der opstår, produceres og vedligeholdes i relationen. Begrebet om driften peger på, at det er bevægelsen fra instinkt til drift, fra krop til psyke,

fra intentionalitet til relationalitet og fra overlevelse til psykoseksualitet, der gør os til de specifikke mennesker, vi er. Det lille menneskebarns udvikling baserer sig på, at det fødes ind i en relationalitet, før det har et begreb om, hvad det betyder. I barnets forventning til den voksne kan vi nærme os en indsigt i, hvordan barnets udvikling er bundet til sine specifikke relationer, og vi kan udvikle vores teorier om, at denne bundethed til relationen samtidig afspejler udviklingens fleksibilitet, fordi vi altid befinder os i nye relationer til nye andre, der udvikler, hvem vi er. Hvis vi i vores observationer af spædbarnet trækker os ud af relationen til det, vi vil forstå, mister vi grebet om driften som udviklingens producerende og fantasierende drivkraft (Zeuthen 2007).

3.4. Et aktivt eller passivt spædbarn

Nærværende definition af driften er baseret på Laplanches teori om den generelle forførelse, hvor han genopdager Freuds forførelsesteori og placerer den virkelige levede relation som udgangspunkt for barnets udvikling af subjektivitet. Hans teori kan læses som, at barnet forføres af den voksnes betydning uden aktivt at deltage i at give sig selv og relationen betydning. Ordet forførelse kan i sig selv have mange forskellige konnotationer, og Laplanche er da også blevet kritiseret for at beskrive et passivt barn, der er prisgivet de voksne. Men Laplanche definerer ikke et passivt barn, men et barn, hvis aktivitet er bestemt af samspillet mellem barnets skrøbelige præmisser for at deltage og den specifikke relation, barnet er en del af. På denne måde er barnet ikke fri i sin udvikling, men bundet til den betydning, den specifikke relation formidler i sin varetagelse af barnets behov.

Psykoanalysen er født af en teori om traumer, en teori, der identificerer traumat med forførelser, der er sket i virkeligheden. Denne teori blev af Freud forkastet som en teori, der udelukkende handlede om neuroser baseret på overgreb i barndommen til en teori, der satte fantasien og den psykiske realitet i højsædet. Laplanches ærinde har været at definere en forførelsesteori, der hverken var bestemt af objektiv realitet (som i Freuds forførelsesteori) eller subjektiv fantasi (som hos Klein), men en forførelsesteori, der viser, at barnets tilegnelse af realitet samtidig er en udvikling af realitet.

Uanset om vi beskriver drivkraften i barnets udvikling som intentionalitet eller drift, vælger vi at forstå og formidle barnets udvikling ud fra en særlig ideologi. Begrebet om intentionalitet implicerer en ideolog om et barn og en verden, der allerede er adskilte dualiteter, og hvor udviklingsbegrebet implicerer barnets mere eller mindre succesfulde tilegnelse af verden, en proces, der kan observeres i barnets samspil med dets omgivelser. Driftsbegrebet henviser til en ideologi om barnet, hvor barnets umodenhed bevirker, at barnets verden gives betydning i dets relationer, men først forstås af barnet med tilbagevirkende kraft, en udvikling, der qua fraværet af synkron frem-

adskridende udvikling netop ikke kan observeres, men må (re)konstrueres i den psykoanalytiske erfaring: »Det, vi beskæftiger os med i forhold til det seksuelle, er aldrig, fra et psykoanalytisk synspunkt, begrænset til den del, der kan blive synlig (...). Hvis seksualitet først og fremmest er en form for erfaring, så bør psykoanalytisk teori i sig selv aldrig være uafhængig af den erfaring, hvormed den er rodfæstet. Uanset resultatet bør intet lade os fravige behovet for teoretisk konsistens, inklusive konfrontationen mellem dets fund og erfaring« (Green 2000, s. 5-7, egen oversættelse).

Afslutning

Som et udtryk for arven fra det nittende århundredes naturalisme og materialisme kræver vi af videnskaberne, at de kan føre mentale fænomener tilbage på deres materielle forudsætninger, hvormed vi samtidig mener at kunne forklare disse fænomener. Synspunktet indebærer, at det simple og det, som kan observeres, antages at være mest *virkeligt*. Fordi psykoanalysen insisterer på fænomener, der unddrager sig empirisk bevisbyrde, er den lidet robust i konkurrencen med de eksakte videnskaber. Psykoanalysen er i denne henseende snarere en skabende dekonstruktion, som Delay (2006) har udtrykt det. Det er i denne ånd, vores kritiske dialog med moderne spædbørnsforskning skal læses.

REFERENCER

- ANDKJÆR OLSEN, O. & S. KØPPE (1981): *Freuds Psykoanalyse*. København: Gyldendal.
- ANDKJÆR OLSEN, O. (red.) (2002): *Psykodynamisk Leksikon*. København: Nordisk Forlag A/S, Gyldendalske Boghandel.
- BATEMAN, A. & FONAGY, P. (2006): *Mentalization-Based Treatment for Borderline Personality Disorder. A practical guide*. Oxford: Oxford University Press.
- BION, W.R. (1967): *Second Thoughts*. London: Karnac.
- BION, W.R. (1992): *Cogitations*. London: Karnac.
- BOTELLA, C. & BOTELLA, S. (2005): *The work of psychic figurability*. London: Brunner-Routledge.
- BOWLBY, J. (1969): *Attachment and Loss. Vol. I: Attachment*. London: Hogarth.
- BRITTON, R. (2003): *Sex, death and the superego*. London: Karnac.
- BUHL-NIELSEN, B. (2006): Tilknytningsteori som moderne udviklingsteori: Er der plads til Ødipus? IN: *Psyke og Logos*, nr. 2, Årgang 27, (s. 922-928).
- CARUTH, C. (1995): *Trauma. Explorations in Memory*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- CARUTH, C. (1996): *Unclaimed experience. Trauma, Narrative and History*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- CARUTH, C. (2002): An Interview with Jean Laplanche. IN: *Topologies of Trauma. Essays on the Limit of Knowledge and Memory*. Belau, L., & P. Ramadanovic (eds.), New York: Other Press.

- DELAY, J-C. (2006): Psykoanalyse og videnskab – kan de undvære hinanden? IN: Delay, J-C. & E. HOLST (red.): *En Fandens bestilling. – kan vi slippe for det ubevidste*. København: Frydenlund.
- EMDE, R. N., KUBICEK, L., & OPPENHEIMER, D. (1997): Imaginative reality observed during early language development. IN: *International Journal of Psychoanalysis*, 78, (s.115-134).
- FONAGY, P. (2001): *Tilknytningsteori og psykoanalyse*, København: Akademisk Forlag, 2006.
- FONAGY, P. & TARGET, M. (1996a): Playing With Reality: I. Theory of mind and the normal development of psychic reality. IN: *International Journal of Psychoanalysis*, 77, (s. 217-233).
- FONAGY, P. & TARGET, M. (1996b): Playing With Reality: II. The development of Psychic Reality from a Theoretical Perspective. IN: *International Journal of Psychoanalysis*, 77, (s. 459-479).
- FONAGY, P. & TARGET, M. (2000): Playing With Reality: III. The persistence of dual psychic reality in borderline patients. IN: *International Journal of Psychoanalysis*, 81, (s. 853-873).
- FONAGY, P. & TARGET, M. (2003): Fonagy and Target's model of mentalization. IN: *Psychoanalytic Theories. Perspectives from Developmental psychopathology*. London: Whurr Publishers.
- FONAGY, P., TARGET, M., STEELE, H. & STEELE, M. (1998): *Reflective-functioning manual, version 5, for application to adult attachment interviews*, London, University College London.
- FONAGY, P.; GERGELY, G.; JURIST, E. & TARGET, M. (2002): *Affektregulering, mentalisering og selvets udvikling*, København: Akademisk forlag, 2007.
- FREUD, S. (1895): *Entwurf einer psychologie. Briefe an Wilhelm Fliess*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1986. Dansk udgave. *Udkast til en videnskabelig psykologi*. København: Hans Reitzels Forlag, 1980.
- FREUD, S. (1900): *Die Traumdeutung*. G. W. II og III. Dansk udgave: *Drømmetydning I og II*. København: Hans Reitzels Forlag A/S (1985).
- FREUD, S. (1905): *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. G. W. V. Dansk udgave: *Afhandlinger om seksualteori*. O. Andkjær Olsen & S. Køppe (red.) København: Hans Reitzels Forlag (1985).
- FREUD, S. (1911): Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens. G.W. VIII. Dansk udgave: Formuleringer om de to principper for psykiske processer. IN: Andkjær Olsen, O.; Kjær, B. & Køppe, S.: *Metapsykologi I*, Hans Reitzel, København 1975.
- FREUD, S. (1912): Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung. G.W. VIII. Dansk udgave: Råd til lægen ved den psykoanalytiske behandling. IN: *Afhandlinger om behandlingsteknik*. O. Andkjær Olsen & S. Køppe (red.) København: Hans Reitzels Forlag, 1992.
- FREUD, S. (1915): Das Unbewusste. G.W. X. Dansk udgave: Det ubevidste. IN: *Metapsykologi bd. I*. O. Andkjær Olsen & S. Køppe (red.). København: Hans Reitzels Forlag, 1972.
- FREUD, S. (1918): Aus der Geschichte einer infantilen Neurose. IN: *G.W. XII*. Dansk udgave: *Ulvemanden. Af en infantil neuroses historie*. O. Andkjær Olsen & S. Køppe (red.). København: Hans Reitzels Forlag, 1984.
- FREUD, S. (1919): Ein Kind wird geschlagen. IN: *G.W. XII*.
- GAMMELGAARD, J. (2004a): *Mellemværende. En diskussion af begrebet borderline*. København: Akademisk Forlag.
- GAMMELGAARD, J. (2004b): The emergence and unfolding of the psyche. IN: *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, Vol. 27, (s. 124-128).

- GAMMELGAARD, J. (2006): Primary Process in metapsychology and cognitive psychology. IN: *Scandinavian Psychoanalytic Review*, Vol. 29, 93-105.
- GERGELY, G., BEKKERING, H. & KIRÁLY, I. (2002): Rational imitation in preverbal infants. IN: *Nature*, 415, 755.
- GREEN A. (1995): Has Sexuality anything to do with psychoanalysis? IN: *The International Journal of Psycho-Analysis*, Vol. 76, 1995, Part 5, (s. 871-883).
- GREEN, A. (1997): *The Chains of Eros. The sexual in psychoanalysis*. London: Rebus Press, 2000.
- GREEN, A. (2000): Science and science fiction. IN: *Psychoanalytic Monograph 5. Clinical and observational psychoanalytic research: Roots of controversy* (s. 41-73). London: Karnac, 2004.
- GREEN, A. (2005): *Key ideas for a contemporary psychoanalysis*. London: Routledge.
- HANSEN, M.; THOMSEN, P. & VARMING O. (1993): *Psykologisk-pædagogisk ord-bog*, 9. udgave, København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, A.S.
- HYLDGAARD, K. (2000): Slavoj Žižek-en hysterisk filosof. IN: S. Žižek *Det skrøbelige absolutte – eller hvorfor er den kristne arv værd at kæmpe for*. København: Gyldendal, 2001.
- KARLSSON, G. (2004): *Psykoanalysen i ny belysning*. Stockholm, Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- KLEIN, M. (1990): *Misundelse og taknemmelighed*, København: Hans Reitzels Forlag.
- KRIS, E. (1952): *Psychoanalytic explorations in art*. New York: International Universities Press, 1979.
- KÖPPE, S. & ZEUTHEN, K. (2006): Hud-psyken. IN: *Matrix nr. 3, 2006*, (s. 237-258).
- LACAN, J. (1973): *Det ubevidste sprog*, København: Bibliotek Rhodos.
- LAPLANCHE, J. (1970): *Vie et mort en psychanalyse*. Dansk udgave: *Liv og død i psykoanalysen*. Århus: Klim (1987).
- LAPLANCHE, J. (1987): *Nouveaux fondements pour la psychanalyse*. Frankrig: Presses Universitaires de France. Dansk udgave: *Nye fundament for psykoanalysen*. Århus: Klim (1990).
- LAPLANCHE, J. (1992a): La revolution copernicienne inachevée. Frankrig: Aubier. Engelsk udgave: Time and the Other. IN: *Essays On Otherness*. London: Routledge.
- LAPLANCHE, J. (1992b): La revolution copernicienne inachevée. Frankrig: Aubier. Engelsk udgave: Notes on Afterwardsness. IN: *Essays On Otherness*. London: Routledge.
- LAPLANCHE, J. (1997): The theory of seduction and the problem of the other. IN: *International Journal of Psychoanalysis*, 78, (s. 653-666).
- LAPLANCHE, J. (1999). *Essays on Otherness*. London: Routledge.
- LAPLANCHE, J. & PONTALIS, J.B. (1964). Fantasma originaire, fantomes origins, origine du fantasme, translators in Les Temps Modernes, 1964, 19, no. 215. Engelsk Udgave: Fantasy and the Origins of Sexuality. IN: V. Burgin, J. Donald & C. Kaplan (red.), *Formations of Fantasy*. London: Routledge (1986).
- LEAR, J. (1990): *Love and its place in nature*. New York: The Noonday Press.
- OGDEN, TH. (1994): The analytic third – working with intersubjektive clinical facts. IN: *The International Journal of Psychoanalysis*, 75, 1, (s. 3-21).
- PEDERSEN, S. H., ZEUTHEN, K. & GAMMELGAARD, J. (2006): Tilknytning og forførelse. IN: *Psyke og Logos*, 27, nr. 2 (s. 914-921).
- SANDLER, J. (1983): Reflections on some relations between psychoanalytic concepts and psychoanalytic practice. IN: *International Journal of psychoanalysis*, 65, (s. 35-45).
- STEIN, R. (1998): The Enigmatic Dimension of Sexual Experience: The »Otherness« of Sexuality and Primal Seduction. IN: *Psychoanalytic Quarterly*, LXVII, (s. 594-625).

- STEINER, R. (2000): Introduction. IN: *Psychoanalytic monograph 5. Clinical and observational psychoanalytic research: Roots of controversy* (s.1-17). London: Karnac, 2004.
- STERN, D.N. (1985): *Barnets interpersonelle verden*. København: Hans Reitzels Forlag, 1995.
- STERN, D.N. (1994): One way to build a clinically relevant baby. IN: *Infant mental Health Journal*, 15, 1, (s. 9-25).
- STERN, D.N. (1995): *Moderskabskonstellationer*. København: Hans Reitzels Forlag, 2000.
- STERN, D.N. (2004): *Det nuværende øjeblik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- VARELA, F.J. & COHEN, A.M. (2006): At tage besværet på sig. Subjektiviteten i neurovidenskabelig og psykoanalytisk erfaring. IN: Jean-Christian Delay og Elisabeth Holst (red.) *En fandens bestilling. Kan vi slippe for det ubevidste*. København: Frydenlund.
- WINNICOTT, D.W. (1957): On the contribution of direct child observation to psychoanalysis. IN: *The maturational process and the facilitating environment*. London: Karnac, 1990.
- WOLFF, P.H. (1996): The irrelevance of infant observation for psychoanalysis. IN: *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 44, (s. 369-473).
- ZEPF, S. (2006): Attachment Theory and psychoanalysis. Some remarks from an epistemological and from a Freudian viewpoint IN: *International Journal of Psychoanalysis*, 87, (s. 1529-48).
- ZEUTHEN, K. (2007): *Kærlighed og overlevelse. Barnlig seksualitet og seksuelle overgreb*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.